

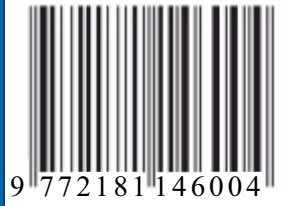
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

6/2024

E-ISSN 2181-1466

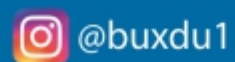
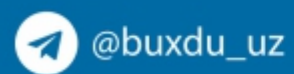

9 772181 146004

ISSN 2181-6875

9 772181 687004

6/2024

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI
SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ilmiy-nazariy jurnal
2024, № 6, iyun

Jurnal 2003-yildan boshlab **filologiya** fanlari bo'yicha, 2015-yildan boshlab **fizika-matematika** fanlari bo'yicha, 2018-yildan boshlab **siyosiy** fanlar bo'yicha, **tarix** fanlari bo'yicha 2023 yil 29 avgustdan boshlab O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar Vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2000-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2020-yil 24-avgust № 1103-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.

Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Rasulov To'liqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Mas'ul kotib: Shirinova Mexrigiyo Shokirovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Kuzmichev Nikolay Dmitriyevich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor (N.P. Ogaryov nomidagi Mordova milliy tadqiqot davlat universiteti, Rossiya)

Danova M., filologiya fanlari doktori, professor (Bolgariya)

Margianti S.E., iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya)

Minin V.V., kimyo fanlari doktori (Rossiya)

Tashqarayev R.A., texnika fanlari doktori (Qozog'iston)

Mo'minov M.E., fizika-matematika fanlari nomzodi (Malayziya)

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Abuzalova Mexriniso Kadirovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor, xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Baqoyeva Muhabbat Qayumovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

Djurayev Davron Raxmonovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Umarov Baqo Bafoyevich, kimyo fanlari doktori, professor

Murodov G'ayrat Nekovich, filologiya fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Ahmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Rasulov Baxtiyor Mamajonovich, tarix fanlari doktori, professor

Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Quvvatova Dilrabo Habibovna, filologiya fanlari doktori, professor

Axmedova Shoira Nematovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bekova Nazora Jo'rayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Amonova Zilola Qodirovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Hamroyeva Shahlo Mirjonovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Nigmatova Lola Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Boboyev Feruz Sayfullayevich, tarix fanlari doktori

Jo'rayev Narzulla Qosimovich, siyosiy fanlar doktori, professor

Xolliyev Askar Ergashovich, biologiya fanlari doktori, professor

Artikova Hafiza To'ymurodovna, biologiya fanlari doktori, professor

Hayitov Shavkat Ahmadovich, filologiya fanlari doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Ixtiyarova Gulnora Akmalovna, kimyo fanlari doktori, professor

Rasulov Zubaydullo Izomovich, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Mirzayev Shavkat Mustaqimovich, texnika fanlari doktori, professor

Samiyev Kamoliddin A'zamovich, texnika fanlari doktori, dotsent

Esanov Husniddin Qurbonovich, biologiya fanlari doktori, dotsent

Zaripov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, professor

Jumayev Jura, fizika-matematika fanlari nomzodi, dotsent

Klichev Oybek Abdurasulovich, tarix fanlari doktori, dotsent

G'aybulayeva Nafisa Izattullayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Adizov B.T.	Ommaviy axborot vositalarida siyosiy partiyalar faoliyatining xorij tadqiqotlaridagi tavsifi	139
Ahmadxojaev M.Z.	Legal basis of organizing the activity of a political leader	144
Asadova R.B.	O'zbekiston va Hindiston davlatlarining fan va ta'lim sohalaridagi hamkorligi	148
Turg'unboyeva D.A.	Migratsiyaning o'rganish borasidagi ilmiy amaliy tadqiqotlar	153
Ro'zieva G.S.	Madaniyat milliy o'ziga xoslik va milliy xavfsizlikning tarkibiy qismi sifatida	159
Turgunbayeva D.A.	Study of the migration problem by uzbek scientists	163
Yusubov J.Q., Xusanova D.A.	Davlat fuqarolik xizmatchilarini shakllanishida ma'naviy-siyosiy dunyoqarashning o'rni	167
Musayev M.T.	Missionerlik va prozelitizm tahdidini bartaraf etish va uning strategik vazifalari	173
TARIX *** HISTORY *** ИСТОРИЯ		
Hayitov Sh.A., Rahmatov M.M.	BXSR va Germaniyada moliyaviy holat va narx-navo: qiyosiy tahlil (1920-1924-yillar)	177
Qudratov Sh.Y.	Buxoro jadidlarining tadbirkorlikka oid yondashuvlari	181
Radjabova N.M.	BXSRda musiqa ta'limi va qo'shiqchilik san'ati	185
Xamrayev I.M.	Buxoro shahri hayoti va suv xo'jaligi tizimida Labi hovuz ansamblining tutgan o'rni	189
Гадоев Д.Х.	"Халифа Худойдод" жомеъ масжиди тарихи	193
Зарипов С.Дж.	Переселенческая политика Узбекистана под влиянием советов, трудовые ресурсы промышленности и сельского хозяйства	198
Niyozova M.I., Djumayeva S.S.	Buxoro muzey qo'riqxonasi eksponatlari to'plamidagi o'rin olgan ossuariylar	202
IQTISOD *** ECONOMY *** ЭКОНОМИКА		
Salimov A.F., Qahhorov X.X., Umrzegov J.B.	Korxonalar boshqaruv faoliyatini baholashning xorij mamlakatlar tajribasi	206
Salimov A.F., Xolmatova M.S.	Iqtisodiyotning real sektorini isloh qilish va takomillashtirish istiqbollari	211
Salimov A.F., Shokirova D.O.	Korxonalarining asosiy faoliyatini baholash tizimini boshqarishni takomillashtirish	215
PEDAGOGIKA *** PEDAGOGY *** ПЕДАГОГИКА		
Ubaydullaev S., Begmuradov Sh.D.	Possibilities to increase educational efficiency of students in physics through organizing virtual laboratories	220
SAN'AT*** ART *** ИСКУССТВО		
Bayramov M.A.	Memar ajami's creative works as a historical and cultural heritage	226
Huseynova R.H.	The historical development path of polyphonic series and its implementation in the creativity of azerbaijan composers	232

BUXORO JADIDLARINING TADBIRKORLIKKA OID YONDASHUVLARI

Qudratov Shuxrat Yodgorovich,

*Buxoro davlat universiteti
Arxeologiya va Buxoro tarixi kafedrası
katta o‘qituvchisi, t.f.f.d.(PhD)*

Annotatsiya. Ushbu maqolada, jadidlarning Rossiyaga yarim mustamlaka bo‘lgan Buxoro amirligining umumjahon taraqqiyotidan tobora orqada qolayotganligi, nafaqat iqtisodiy sohada, balki ma’naviy sohada ham yuzaga kelgan turg‘unlikni chuqur anglagan holda jamiyatni isloh etish g‘oyalari maydonga tashlaganliklari ilmiy asoslangan. Shu bilan birga, tadbirkorlik va tijorat ishlarini rivojlantirish haqida yangicha qarashlarning vujudga kela boshlashi, iqtisodiyot ilmini o‘rganish zarurligi, iqtisodiy samaradorlikni oshirish kabi masalalar yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Tijorat, tadbirkor, jadid, eksport, savdo-sotiq, kredit, bozor, sanoat, bank, gazlama, adras, alacha.

ПОДХОДЫ БУХАРСКИХ ДЖАДИДОВ О ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ

Аннотация. В данной статье научно обосновано, что джадиды, глубоко осознав отставание Бухарского эмирата, являющегося полуколонией России от глобального развития и застоя не только в экономической, но и в духовной сфере, выдвинули прогрессивные идеи реформирования общества. В том числе, освещена информация о возникновении таких новых взглядов о необходимости развития предпринимательства и коммерческой деятельности, изучения экономики, повышение экономической эффективности.

Ключевые слова: Коммерция, предприниматель, джадид, экспорт, торговля, кредит, рынок, промышленность, банк, ткань, алача.

THE APPROACHES OF BUKHARAN JADIDS ON DISCRETION

Abstract. This article scientifically substantiates that the Jadids, having deeply realised the backwardness of the Bukhara Emirate, which is a semi-colony of Russia from global development and stagnation not only in the economic but also in the spiritual sphere, came up with progressive ideas of reforming society. In particular, the information on the emergence of new views on the need to develop entrepreneurship and commercial activity, study of economics, increase of economic efficiency is highlighted.

Keywords: Commerce, entrepreneur, jadid, export, trade, commerce, credit, market, industry, bank, cloth, alacha.

Kirish. Buxoro amirligida XIX asr oxiri XX asr boshlarida tadbirkorlik va tijorat ishlarini rivojlantirish haqida yangicha qarashlar vujudga kela boshladi. Jamiyatning barcha jabhalarida o‘zgarishlar bo‘lishini istagan taraqqiyparvar ulamolar va jadidlar iqtisodiy hayotdagi muammolarni tanqid qilib ularga yechim izlay boshladilar hamda sohani rivojlantirish bo‘yicha o‘zlarining g‘oyaviy dasturlarini ishlab chiqdilar. Ularning iqtisodiy g‘oyalari markazda iqtisod ilmini o‘rganish zarurligi, dunyo davlatlarida bo‘lgani kabi ilg‘or texnika va texnologiyalarni amirlik hududiga jalb etish, savdo-tijorat ishlarini ilmiy qurish, tadbirkorlik, agrar iqtisodiyot samaradorligini oshirish kabi masalalar muhim o‘rin tutgan.

Adabiyotlar tahlili. Donish A.. Navodir ul-vaqoye, Behbudiy M. Buxoro imorati., M.Behbudiy. Ehtiyoji millat, Mirzo Siroj.Tuhfayi ahli Buxoro, Mirzo Siroj.Oynayi ibrat ya’ni asri madaniyat. Fitrat A. Hind sayyohi bayonoti kabi asarlarda Buxoro jadidlarining tadbirkorlikga oid yondashuvlari batafsil bayon etilgan.

Natija va muhokama. Millat oydinlari tomonidan ilgari surilgan islohotchilik g‘oyalari asosiy maqsadi insonga munosib yashash va faoliyat olib borish sharoitlarini vujudga keltirishdan iborat edi. Ular Rossiyaga yarim mustamlaka bo‘lgan Buxoro amirligining umumjahon taraqqiyotidan tobora orqada qolayotgani, mahalliy aholining erk uchun intilishlarining bostirish sabablarini, nafaqat iqtisodiy sohada,

balki, diniy va ma'naviy sohada ham yuzaga kelgan turg'unlikni chuqur anglagan holda jamiyatni isloh etish g'oyalarini maydonga tashladilar.

Buxorodagi taraqqiyparvarlik harakatining g'oyaviy asoschisi Ahmad Donish (1827-1897) mamlakatni obodonlashtirish, xalq farovonligini ta'minlash, Buxoroni obod o'lkaga aylantirish borasida muhim fikrlar bildirgan. Ahmad Donish o'zining siyosiy risolasida iqtisodiy-ijtimoiy sohaga oid, jumladan, banklar tashkil etish bo'yicha o'z takliflarini berdi. Davlat hukmdori soliqlardan yig'ilgan mablag'lar hisobiga banklar tashkil etishni, hunarmandlar va savdogarlarga belgilangan muddatlarda qaytarish sharti bilan past foizli kreditlar berish kerakligini tavsiya qildi [1].

Ahmad Donishning fikricha, davlatning eng birinchi vazifasi xalq haqida g'amxo'rlik qilish bo'lib, buning uchun hokimlar davlat iqtisodiyotining yuksalishi, kanallar qazish, suv omborlari, yo'l, ko'priklar qurish, yerlarni o'zlashtirish, yer osti boyliklarini qayta ishlash, xalqni ma'rifatli qilish, fan va texnikani rivojlantirish, maktab, maxsus o'quv yurtlari ochish haqida qayg'urishlari lozim bo'lgan. Bu bilan Ahmad Donish davlat manfaatlarining xalq xohishlariga bo'ysunishini ko'rsatgan edi.

Turkiston jadidchilik harakatining asoschisi Mahmudxo'ja Behbudiy (1875-1919) o'z maqolalarida Buxoro amirligidagi iqtisodiy muammolarga to'xtalib, ularni bartaraf etishga oid o'z tavsiyalarini taqdim etadi.

Behbudiyning Oyna jurnalida chop etilgan "Buxoro imorati" [2] nomli maqolasida Buxoro amirligining ijtimoiy siyosiy va iqtisodiy hayoti xususida to'xtalib o'tib maktab va madrasalarda dunyoviy fanlar o'qitilmasligi oqibatida savdo, sanoat va tijorat rivojlanmaganligini tanqid qiladi. Buxoroning iqtisodiy imkoniyatlari xususida o'z fikr-mulohozalarini taqdim etib, amirlikda paxtachilik va qorako'lchilikning rivojlanganligini qayd etadi. Ammo Buxoroda sanoat texnikasini taraqqiy ettirish uchun hech qanday amaliy harakatlar bo'lmayotganini kuyunib yozadi. Behbudiy Turkistonning tashqi eksport operatsiyalarini asosan chet ellik savdogarlar bajarishayotganligi mahalliy aholidan mahsulotni arzon garovga olgan holda tashqi bozorda qimmat narxda sotganligi, shu sababdan ham yetishtirilgan mahsulotdan olinadigan foydaning asosiy qismi ularning cho'ntagiga tushganligi haqida kuyunib yozgan.

Behbudiyning guvohlik berishicha, ishlab chiqarilayotgan sanoat mahsulotlarining sifati ham juda past bo'lib, buning asosiy sababi texnologiyalarning eskirganligidir. Ulardan qutulishning muhim yo'lini ishlab chiqarish tijorat va boshqa sohalar bo'yicha zamonaviy bilimlarni egallagan mahalliy mutaxassislar tayyorlash va ishlab chiqarishga yangi texnologiyalarni qo'llash ekanligini qayd etadi. Buning uchun esa, barcha mahalliy boylar birlashib zarur mutaxassislar tayyorlash uchun ketadigan sarf-xarajatlarga mablag' ajratish kerak bo'lgan [3].

Mamlakatimizda qadimdan milliy hunarmandchiligimiz mavjud bo'lib, shohi, adras, beqasam, alacha, boflıklar to'qilar edi. Biroq, bular eskicha uslubda, eski texnikalar bilan to'qilganligi sababli biroz talab darajasida bo'lmaganlar. Chunki, Yevropa xalqlari yangi asboblarni, texnika-texnologiyalarni qo'llab, bulardan yaxshiroq materiallar ishlab chiqaradi, natijada bizning mollarimiz bozorlarda o'tmay qoladi, deb ta'kidlaydi.

Behbudiyning zamondoshi bo'lgan, yirik savdogar tabib va taraqqiyparvar Mirza Sirojiddin Hakim Buxoriy Boku, Botumi, Istanbul, Vena, Sofiya, Sarayevo, Budapesht, Berlin, Belgrad, Parij, London, Syurix, Marsel, Varshava, Sankt-Peterburg va Moskva shaharlarida bo'lib, sanoat korxonalari, universitet, muzey, kutubxona va kasalxonalar faoliyati bilan yaqindan tanishgan hamda u yerdagi taraqqiyotni o'z yurtida ko'rishni hohlagan [4].

Mirza Sirojiddin Buxoroni Yevropa va Osiyoning bir qator davlatlaridan orqada qolishiga birinchi sabab qilib ilm-fanning oqsayotganini ko'rsatsa, ikkinchi sabab qilib iqtisodiy qaramlikni ko'rsatadi va uning salbiy oqibatlari haqida, butun yer yuzini ular (ovrupo mustamlakachilari) o'z tasarrufiga olganlar. Biz ularning qo'l ostiga qolganmiz. Biz iflos ko'cha va bozorlarda yashab kasb qilishimiz va quyosh issig'ida ziroat bilan shug'ullanishimiz kerak va qo'lga kiritilgan boyligimizni ularning san'atlari evaziga berib, o'zimizni gadoy qilishimiz kerak... Bolalarimiz libosidan boshlab to o'liklarimizning kafanigacha Ovrupodan keladi... Endi biz muhtoj bo'lmay, kim muhtoj bo'lsin. Ular biz osiyoliklarning boylıklarini olib ketar ekanlar boy bo'lmay kim boy bo'lsin... Axir biz ham ularday odammiz. Biz ham yaxshi uylarda yashashni orzu qilamiz [5].

Buxoroning Yevropa mamlakatlaridan taraqqiyot jihatdan orqada qolganidan afsuslanib: «Hozir ovrupoliklarning ishi shu darajaga borganki, temiryo'l mashinalaridan tortib to kemalari va osmon tayyoralarigacha elektrik nurini bera oladilar. Biz hanuzgacha eshak minib yuribmiz» [6] deydi, Mirza Sirojiddin bundan tushlikka tushmaydi, u Buxoroning kelajagiga ishonadi va taraqqiyot asosini ilm, hunar va tarbiyaga bog'laydi.

HISTORY

Taraqqiyotga erishish uchun maorif sohasini rivojlantirish va isloh qilish kerakligini ta'kidlab: "Biz, Osiyo xalqi, ovro'poliklardan taraqqiyot jihatidan orqada qolgan bo'lsak ham, hali vaqt bor, qo'limizdan chiqib ketgan ilm va sarvatni qayta qo'lga olishga, bugungi faqirlikdan qutulishga imkoniyatimiz bor, taraqqiyot va obodonchilikni yo'lini to'sadigan biror narsa ko'rinmaydi va hech kim bizning yuzimizga ilm va hunar eshiklarini yopgani yo'q. Bizning taraqqiyotimiz ilmga bog'liqdir. Biz maktab va madrasalarimizdagi ta'lim va tarbiyani isloh qilishimiz kerak", deb yozadi.

Buxoro jadidchilik harakatining yirik namoyondasi Abdurauf Fitrat ham o'z asarlarida Buxoro amirligi iqtisodiyotiga oid muammolarni keskin tanqid qilib, ularning islohotlarga muhtoj ekanligini ta'kidlaydi. Fitrat Buxoro amirligini mustaqil taraqqiyot yo'liga olib chiqishning ikki yo'lini taklif etadi va bu g'oyani amalga oshirish yo'lida sobitqadamlik bilan kurash ash olib boradi. Mustaqillikka erishishning birinchi yo'li millatni, xalqni o'qimishli, ma'rifatli qilish, uning barcha qatlamlariga ziyo tarqatish tarixan doimo ozod va mustaqil yashashga intilgan buyuk millat ekanligi ruhiyatini unga singdirish dunyo xalqlari erishgan ma'rifat va madaniyatidan, ilmiy-texnik taraqqiyotidan bahramand bo'lish, odamlarda vatan taqdiri va istiqboli uchun mas'ullik hissini uyg'otish, mamlakatni xomashyo yetkazib beruvchi hudud bo'lib qolmaslikka chaqirish, uning uchun iqtisodiy tafakkur tuyg'usini shakllan-tirish deb bildi. Ikkinchi yo'l esa, Buxoroning milliy iqtisodiyotini vujudga keltirish, mustaqil iqtisodiyot asoslarini qurish, jahon iqtisodiyoti bilan iqtisodiy tenglik va manfaatlilik tamoyili asosida hamkorlik va integratsiyaga kirishishdir, deb ta'kidlaydi.

Abdurauf Fitrat o'z vatanini ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot yo'liga va xalqni farovon hayot tarziga olib chiqishning asosiy yo'li Turkistonga Yevropa fani, madaniyati, texnika, texnologiyasi, sarmoya va ilg'or tajribasini keng miqyosda va tez sur'atlar bilan kiritishda, deb bildi. Bu yo'lda ikkilanish, g'ayridin ilmi va texnikasini kiritishdan cho'chimaslik, sarosimaga tushmaslik, oriyat qilmaslik kerak, deb ta'lim berdi. Chunki, deydi olim, Yevropa xalqlari ham bir vaqtlar g'oyat qoloq va qashshoq bo'lishgan bir davrda Sharq fani, madaniyati, tajriba va amaliyotini qo'llash orqali yuksak taraqqiyotga chiqib olganlar. Zero, bundan 1000-yillar ilgari Yevropa xalqlari iqtisodiy va ma'naviy qoloq bo'lgan davrlarda Sharq xalqlari insoniyat sivilizatsiyasining ancha yuqori darajasida bo'lganlar.

Fitrat o'zining «Hind sayyohi bayonoti» asarida iqtisodiy g'oyani ishlab chiqib, unda amirlikning tabiiy xomashyo manbalarga juda boy ekanligi, ular hozircha yashirilib yotganligi, bu yer osti boyliklarini o'zlashtirish, milliy hunarmandchilikni jahonning ilg'or mamlakatlaridan texnologiya keltirib zamonaviy asosda tubdan qayta qurish, xorijiy sarmoya, ilm-fan texnika yutuqlarini milliy iqtisodiyotni yaratishga dadil jalb etishga oid qarashlar ilgari surilgan [7]. U yoshlarni tadbirkorlik, tijorat va savdo ishlariga o'qitish lozimligiga da'vat qilib, vatandoshlariga «Sizlar o'z farzandlaringizni tijorat maktablariga yuborib, savdo ilmini o'qitingiz, chunki begonalar, ya'ni xorijiy sarmoyadorlar tijorat ilmidan xabardor. Siz esa bexabarsiz» [8] deb yozadi. Abdurauf Fitrat tijoratning o'ziga xos madaniyatlari borligi va ularga amal qilish kerakligi to'g'risida «Tijorat masalasi bashariyatning hayot-mamot masalasidir. Dunyo xalqlaridan birortasining ishi tijoratsiz amalga oshmaydi. Ayniqsa bizning davrimizda tijorat juda e'tibor berishga arziydi» deb ta'kidlaydi [9].

Fitrat savdo va tijorat ishining o'ziga xos qoidalari mavjudligiga e'tibor qaratib, savdo va tijorat ishida millat, Vatan, yurt manfaatlari hisobga olinishi, ana shu manfaatlardan kelib chiqib, o'zaro ittifoq bo'lib faoliyat ko'rsatish lozimligini, savdo va tijorat ahli tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarishni zamonaviy sanoat asosida qurilishiga yordam ko'rsatishlari, sohibkorlarga amaliy madad berish kerakligi: savdo va tijorat ahli «Savdo ilmini zo'r berib o'qishlari va bilishlari lozimligini yevropaliklarning savdo va tijoratdan foyda olishlari zaminida madaniy savdo qilish ilmi bilishlaridan ekanligini» uqtiradi [10].

Abdulhamid Cho'lpon ham zamon talabiga mos ish tutish tarafdori edi. Jumladan, iqtisodiyotda Yevropaning texnika yutuqlaridan foydalanish zarurligini u quyidagicha ifodalaydi: "Ovro'poning maktab, madrasa, ilm –fan, sanoat, hunarga o'xshash madaniyatlari sizlarni obod, ma'mur, olim qilub, johillikdan, asorat qulligidan qutuldurodur. Birodarlar, ko'zlaringizni ochub, yaxshi o'ylanglar[11]. Cho'lpon dehqonlar uchun maxsus banklar ochish lozimligini va bu kabi tadbirlarning afzallik tomonlarini bayon qilib beradi: "... Amriqoliklar ekin asboblari ishlatub, biz 10 kishi 10 kunda qilg'on ishimizni, onlar 2 kishi bilan 10 soatda qilmoqdadurlar!.. Shul oson asboblari Russiyani butun dehqonlarida bordur. Bizlar ham shul ekin asboblari olib ishlatsak, og'ir mehnatlarimiz yengillanur edi [12].

Jadidlar tomonidan jamiyatda vujudga kelgan ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni islohotchilik tamoyillari asosida hal etib ishlab chiqilganligi, institutsional o'zgarishlarni mustamlaka tuzumini tubdan yo'qotishning maksimal darajada samarali yo'llarini tanlay bilganliklari, shubhasiz ularning tarixiy xizmatlaridir. Ular Buxoro amirligi iqtisodiyotini rivojlantirishda asosiy omillardan biri bo'lgan savdo va tijorat faoliyatini yaxshi tushunganlar.

HISTORY

XIX asr oxirlariga kelib Yevropa davlatlarida texnika sohasining rivojlanishi xalq xo'jaligining barcha jabhalariga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatdi. Xalqlar endi nafaqat dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik, savdo-sotiq, balki sanoat sohasida ham yirik tadbirkorlik subyektlarini vujudga keltira boshladilar. Ilm-fan va texnika sohasidagi yangiliklardan xabardor bo'lgan millat oydinlari Ahmad Donish, Mirza Siroj Hakim Buxoriy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat va Fayzulla Xo'jayevlar tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha yangicha qarashlarni targ'ib qildilar.

Xulosa. Xullas, jadidlar Buxoro amirligining yer osti boyliklarini qayta ishlovchi sanoat korxonalarini tashkil etish lozimligini, paxta, ipak, qorako'l teri xomashyolarini qayta ishlovchi korxonalar qurish hamda to'qimachilik fabrikalariga asos solish zarurligini aytib, xalqni Yevropa va rivojlangan musulmon davlatlaridan o'rnatq olishga chaqirdilar. Zamonaviy bilimga ega kadrlar tayyorlash hamda tadbirkorlik va savdo-sotiqni rivojlantirish muhim vazifa bo'lishi lozimligini uqtirdilar.

ADABIYOTLAR:

1. Дониш А. Наводир ул-вақое. Форс-тожикчадан А Ҳамроев ва А.Шокиров таржимаси. Тошкент: Фан, 1964 -Б. 49.
2. Бехбудий М. Бухоро иморати . // Ойна. 1915 йил 2 май. №14. Б. 375-381.
3. М.Бехбудий. Эҳтиёжи миллат. //Самарқанд.1915 йил,12 июль.
4. Ражабов Қ. Сирож Ҳаким. Ўзбек миллий энциклопедияси.7-жилд.Тошкент, 2001.-Б.650.
5. Мирзо Сирож.Тухфаи аҳли Бухоро.Душанбе.Адиб.1992.-Б.72.
6. Мирзо Сирож.Ойнаи ибрат яъни асри маданият. Бухорои шариф. 1912,24 апрель
7. Фитрат А. Ҳинд сайёҳи баёноти. // Танланган асарлар. 1-жилд. Тошкент: Маънавият, 2000.-Б. 110-167
8. Ўша асар.-Б.151.
9. Фитрат Ф. Ҳинд сайёҳи баёноти. // Танланган асарлар. 1-жилд. Тошкент: Маънавият, 2000.-Б. 140.
10. Ўша асар. –Б.151.
11. Чўлпон А. Ватанимиз Туркистонда темир йўллар // Садои Фарғона. 1914 йил 6 июн.
12. Чўлпон А. Ватанимиз Туркистонда зироат ва деҳқончилик // Садои Фарғона. 1914 йил 30 апрель.
13. Qudratov S. Бухоро амирлиги тасарруфидаги бекликларда савдо марказлари ва тadbirkorлик фаолияти //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2024. – Т. 48. – №. 48.
14. Qudratov Sh. "The emergence of new views of the jadids on the development of entrepreneurship in the emirate of bukhara." International Journal of Intellectual Cultural Heritage 2.3 (2022): 100-104.